

Indledning

Årtusindskiftet giver anledning til at gøre status over den forgangne tid og til at gøre sig overvejelser om fremtiden. Dette gælder også Retfærd. Den største nyskabelse for Retfærd i det umiddelbart forgangne år er nok indførelsen af et «referee»-system. Denne ordning indebærer, at artikler der trykkes i Retfærd har gennemgået en anonym kvalitetsbedømmelse. Ved artiklens bedømmelse ved bedømmeren således ikke hvem forfatteren er og vice versa. Dette sikrer en kvalitetskontrol med artiklerne, og Retfærd vil gerne derfor takke de personer, som har påtaget sig at virke som bedømmere («referees»).

Ud over denne nyttige udvikling er der også grund til at se på de lidt længere tidslinjer. Da mange Retfærd interesserede gennem tiden har været mere eller mindre affilieret med den internationale bevægelse *critical legal studies*, og da den årlige konference i dette forum også bærer præg af det runde årsskifte, har redaktionen valgt at introducere dette nummer af retfærd ved at bringe en rapport fra konferencen. Rapporten er skrevet af Kirsten Ketscher.

Spectres of law – Legal theory at the fin de siècle. Critical Legal Conference 1999

Hvad var *critical legal studies*? Hvad er der tilbage af *critical legal studies*? Hvilke sider

af svundne teorier indlejres i den fremtidige retskritik?

Disse spørgsmål, der er taget fra en af konferencens paneltemaer, kan tjene som en udmærket perspektivering af dette årtis, århundredes og årtusinds sidste *Critical Legal Conference (CLC)*, der fandt sted på *Birkbeck College* i London i dagene 17-19 september 1999. Denne årlige konference har gennem de seneste ca. 30 år været et vigtigt mødested for jurister og andre, der har et mere nysgerrigt forhold til rettens og retsvidenskabens udvikling end de mere traditionelle konferencer har været i stand til at imødekomme.

Udviklingen af den retlige diskurs indenfor *critical legal studies* var såvel det overordnede plenumtema som gennemgående tema i en af de tilbudte 10 paneler. To indledningsforedrag gjorde status og to afslutningsforedrag forsøgte at se fremad.

CLC's styrke såvel som dens svaghed har stedse været en meget åben struktur, hvor alle med interesse for retlige forhold såvel i snæver som vid forstand kan mødes til diskussion. For Retfærds opståen og udvikling som tidsskrift har *critical legal studies* og den tilhørende konference, været en vigtig international kilde til viden om udviklingen i den kritisk orienterede retning indenfor retsvidenskabens. I det følgende vil jeg forsøge at give et signalement af konferencen gennem de 10 konference-temaer, deltagerauditoriet samt de diskus-

sioner, der udviklede sig. Det følgende repræsenterer personlige og subjektive indtryk fra et deltagerperspektiv.

Konferencetemaer: Paneler på en skala fra det genkendelige til det mere ubestemte og ukendte

Konferencen var struktureret i 10 paneler med hver deres tema. For at give et indtryk af indholdet og karakteren af disse temaer præsenteres disse i det følgende med en kort redigeret omtale fra konferenceprogrammet:

– *The law and the sacred*: Theoretical discussions about the creativity of legal theory especially with respect to the intersection of law and the sacred. What is consecrated (literally made sacred or holy) in our stories about the law and about our critical traditions?

– *Gender and/in justice*: A seek to repose Denise Riely's famous question ('Am I that name (woman)?') and to explore what we who work in critical socio-legal studies now think we have learned from past debates about gender and sexual identities, and where we might be heading now.

– *Utopias, law, space, time*: Utopia is not the ideal society: Utopia is the representation of the ideal of each observer.. Law is to be contextualised in phantasmic cartographies and interdigitated chronologies, quantum dualities and chaotic subjectivities.

– *Law and the memory*: The relation between memory and legal discourse. The theme has obvious resonance with psychoanalytical theory, Nietzsche's notions of history and repetition, and the institution-

alisation of memory in tradition and counter tradition as well as more obvious issues about truth and the courtroom.

– *Shattered dreams, primordial apparitions*: The law's dreams of universality, crystallised in the systems and instruments of international human rights, are ever more rudely shattered by nationalism, the politics of exclusion, ethnic cleansing and genocide.

– *Law, literature and popular culture*: This panel would argue that law was already literature and literature always already law. That even Plato, in his attempt to separate poetry from philosophy and banish poets and sophists from his ideal state, used literary and sophistic techniques to achieve his purpose.

– *Critical moments in the histories of law*: Focus on the particular themes of critique, crisis and reconstitution – on those moments where orthodoxy was challenged by radical views reclaiming the 'groundlessness' of the existing order, the responses to those challenges and in particular those instances where the critical vision became both hegemonic and undermined in its transmutation into the foundation of a new orthodoxy.

– *Critical legal studies 2000 – Retro and prospect*: What was critical legal studies, What remains of critical legal studies, What spectres of theories past inhabit the future of critique in law?

– *Critical race theory*: The possibilities and limitations of critical race theory as a framework of analysis of both law and its substantive content.

– *Crossing the border*: Issues related to the complexities of race, class, gender, geography and theology. Within the law and society, identities are fragmented according to biological traits of race, sex and sexual iden-

tity, and inherited associations by geography and even religion. To overcome the inherit disfunction of hate and bigotry individuals continually reshape and remake themselves.

Konferencens 10 paneler kunne således inddeles i på den ene side en række genkendelige retlige spørgsmål indenfor critical legal studies som: critical race theory, critical legal studies 2000, gender and/in justice. På den anden side var der en række paneler, hvor beskrivelsen varslende en på forhånd mere ubestemt og søgende karakter: Law and memory, shattered dreams, crossing the borders, law literature and popular culture.

Inden for begge typer af paneler viste det sig imidlertid, at der blev fremlagt præsentationer, der kunne være såvel mere konkret retlige vedrørende retssager, internationale konventioner som mere almene, teoretiske eller præget af et ikke-retligt fagligt udgangspunkt.

Selv om man måske kan anse de ovenfor bragte beskrivelser af retlige temaer som lidt krukke, virker de i situationen forfriskende, overraskende og medvirker til at skabe en spænding og forventning, som man sjældent oplever ved andre konferencer. Som vejviser mellem og indenfor panelerne forelå endvidere abstracts, der kunne give et fingerpeg om det nærmere indhold.

Law and ... eller ... and law?

CLC har altid været et tværfagligt mødested, hvor ikke alene jurister, men også andre faggrupper med interesser for retlige forhold har været så vel deltagere som oplægsholdere. Det forekommer mig, at tyngden i disse andre faggrupper har skiftet

karakter. Tidligere var de præget af først og fremmest sociologer og statskundskabsfolk (political science), men nu præger i mindst lige så høj grad litteraturvidenskabsfolk, sprogforskere og kommunikationsfolk de tilrejsende faggrupper. Selv om retsfilosofien altid har været godt repræsenteret ser der tillige ud til også at være en øget interesse for konferencen hos egentlige fagfilosoffer.

Denne udvikling afspejler efter min opfattelse også en forskydning i interessefeltet for mange jurister, der arbejder med en kritisk tilgang til retsvidenskaben. Tidligere var fokus i virksomheden i langt højere grad et spørgsmål om (rets)politisk virksomhed. Her kunne sociologer m.v. bidrage med et mere overordnet syn på retlige og samfundsmæssige sammenhænge, der kunne tjene som forklaring og fundere en erkendelsesinteresse f.eks. ulige magtforhold, ulige adgang til samfundets goder i det hele taget, de privelligerede over for de underprivelligerede etc. Dette er for så vidt stadig på dagordenen. Nu fokuseres der imidlertid i højere grad på andre sider ved retsvidenskaben. Lovens tekst som sprog er et eksempel. Her kan litterater komme med betydelige forklaringsbidrag. Et andet er retten som kommunikationsform f.eks. (domstols)processen, der må betegnes som en nerve i den retlige forestillingsverden. Loven og retten som tradition er et område, der interesserer psykoanalytikere på grund af den kollektive hukommelse, der er indlejret heri. Denne nye udvikling, hvor man går tættere på retsvidenskabens skelet giver en afspejling i de (rets)filosofiske tilgange og diskussioner, der nu retter sig mod mere abstrakte og i bedste forstand oprindelige principper og værdier.

Selv beklager jeg ikke den stedfundne udvikling. De politisk baserede sammenhænge var tilbøjelige til at antage et meget mekanistisk og ureflekteret præg. Den nyfudne interesse for rettens grundelementer og urformer giver efter min opfattelse mange udviklingsmuligheder også for den, der arbejder dogmatisk med et retsområde og har en erkendelsesinteresse i denne verden. Det er altid vigtigt at være opmærksom på sit fundament. Dog vil jeg tillade mig at ventilere en bekymring, såfremt retten går for meget i retning af .... and law.

Det er vigtigt at CLC fortsat kan fungere som et mødested for jurister. Derfor må retten og retsvidenskaben være udgangspunktet. Bliver der for mange oplæg og for mange deltagere, hvor retten bare er en biinteresse i forhold til hovedinteressen, der er litteratur, kommunikation, psykoanalyse, sociologi, teologi, frygter jeg at konferencen bliver for løs i fugerne. Det er stadig vigtigt at have en form for fælles reference-ramme. Jeg mener ikke, at konferencen i denne omgang kammede over, men ved enkelte præsentationer kunne man godt komme alvorligt i tvivl om den nærmere forbindelse til retten selv i videste forstand.

Deltagerformatet

En af CLC's styrker har været og er stadig, at den er meget lidt hierarkisk. I panelerne deler den berømte professor fra det mest anerkendte universitet vilkår med den unge og ukendte stipendiat, der her måske for første gang præsenterer sin forskning. Det giver en fantastisk faglig spændvidde og netop et stort kontingent af unge deltagere gør, at konferencen er en enestående lejlighed til at bringe sig up to date med, hvad der

rører sig og er på vej. Måske kan den etablerede og lærde forsker have særligt udbytte af de respektløse diskussioner. I øvrigt må det fremhæves, at disse konferencer generelt har et meget godt diskussionsklima, og at deltagerne udviser ægte interesse.

En af CLC's svagheder har været og er stadig, at der også er en del præsentationer, der ikke er for gode. De kan være for dårligt forberedte, taleren for selvoptaget etc. etc. Men styrken ved CLC er, at dette opleves i meget mindre omfang end ved traditionelt anlagte og dyrt betalte juridiske konferencer, hvor talerne endog er specielt udvalgte. Hvor tit har man ikke kedet en vis legemsdel ud af bukserne ved sådanne forkromede lejligheder?

CLC's format er de åbne paneler, hvor enhver kan anmelde sit papir. Der er ikke på forhånd en kvalitetsbedømmelse af papirerne. Denne kommer som led i afviklingen og paneldiskussionerne. Dette åbne format tenderer imidlertid mod at give en langt højere kvalitet end ved mange censurerede konferencer.

CLC har udviklet sig til først og fremmest at være et forum for universitetsansatte og forskere i det hele taget. Dette var også udpræget tilfældet for CLC99. De fleste deltagere kom fra Storbritannien, men der syntes at være et større islæt end i flere år fra andre europæiske lande som Spanien, Belgien, Tyskland. Fra Norden var der også en pæn lille repræsentation med en stor overvægt af finner. Der var mange amerikanske deltagere. Det er en almindelig erfaring, at disse i større dosis og mængder kan være trættende. De er ofte på jordomrejse med det samme papir. Herudover var der en del deltagere fra Storbritanniens tidligere oversøiske besiddelser; Canada, New Zea-

land og Australien. Konferencen opfyldte hermed sin funktion som et særdeles internationalt mødested med store muligheder for at knytte og vedligeholde netværk.

Et sympatisk træk ved CLC er, at den altid holdes som et low cost projekt. Det hænger sammen med, at mange britiske universiteter har meget sparsomme rejse- og konferencemidler. Dette indebærer også, at unge forskere får en reel mulighed for at deltage. Samtidig tenderer denne low cost model faktisk mod at give en bedre stemning og bedre kontakt mellem deltagerne end mange traditionelle konferencer på et højt omkostningsniveau. Konferencen fandt sted i universitetets lokaler, maden blev indtaget i kantinen, og en entusiastisk arrangementsgruppe bestående af lærere og studenter fra det juridiske fakultet sørgede for, at alt klappede.

Status og fremtid for critical legal theory

Konferencen forsøgte gennem dels en indledende og dels en afsluttende plenumsession at gøre status og tegne nogle fremtidsperspektiver op vedrørende critical legal theory.

De to indledende foredragsholdere var to mandlige juraprofessorer: henholdsvis en englænder og en amerikaner. Begge gav udtryk for en skuffelse og pessimisme vedrørende udviklingen retrospektivt set og var begge tilbøjelige til at tale om hvilke resultater, der ikke var opnået. Den efterfølgende plenumdiskussion bar præg af, at tilhørerne ikke så CLC, som noget der skulle skaffe resultater, men et diskussionsforum for udvikling af en kritisk tilgang til retlige fænomener, men diskussionen afspejlede

ikke overraskende, at der langt fra var konsensus om det kritiske begreb.

Afslutningsforedragene blev holdt af to kvinder, hvoraf ingen var jurister. Den ene var sociologiprofessor, mens den anden var professor i kommunikation. Indholdsmæssigt og begrebsmæssigt var der tale om foredrag, hvor forbindelsen til netop critical legal theory var meget spinkel måske nærmest ikke eksisterende. Der var en del namedropping særligt Foucault, men Heidegger, Spinoza, Hegel, Lacan etc. fik også deres. Efter min opfattelse var dette afslutningsscenario meget ufokuseret og viste for så vidt hverken frem eller tilbage. Auditoriet responderede med at være noget desorienteret. Men det er måske i sig selv en position, der meget godt afspejler en form for *fin de siècle* ængstelse, der på en måde var en del af konferencens præg.

I hvert fald kan det konkluderes, at i det omfang, at retten i stadig højere grad sætter sit præg på samfundet og dets konflikter bliver retten også et anliggende for andre end jurister.

Helsinki år 2000

I år 2000 er Helsinki Europas kulturhovedstad. Tillige er den også vært for CLC 2000, der afholdes 17–19 september. Den finske delegation satte allerede den første aften en offensiv ind med udskænkning af vodka og andre våde varer på den finske stats regning. Dette skabte så stor velvilje, at Helsinki blev udpeget som mødested i år 2000.

Konferencen er godt anbragt i Finland. Finnerne har mere end noget andet nordisk land tradition for at gå ned til de mere grundlæggende spørgsmål og samtidig befinder de sig på en solid retsvidenskabelig

grund. Her må det forudses, at der bliver meget mere law and ... end ... and law.

Der er al mulig grund til at forvente, at CLC 2000 i Helsinki bliver en god start på det nye årtusind som en international øjenåbner også for nordiske deltagere.

Den danske Retfærd-redaktion har redigeret dette nummer.